

ԱՂԹԱՐԱՐԱՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՏՈՍԻ ԳԵՂԵՍԻՍԻՍԻՆԻ ԶԵՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՅԵՂԵՍԻՍԻՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՏՈՍԻ

— (Երևան, 1920)

34. Թովմաս Բ. (1761—1783):

Թովմաս Աղթամարցի, զոր Հաւաքարանն «ի ցեղէն Գաղիկ թագաւորի» կը համարի, յաջորդած է Գրիգորի 1761ին (Ընդ. Օր. 1762ին կը դնէ)։ «նոյնպէս» ինքնագլուխ եւ առանց հրամանի էջմիածնի կաթողիկոսաց, Սակայն յետ ժամանակի «թէ ի խղճէ հարեցեալ, եթէ ի բազմակոյտ պարտուց եւ ի պակասութեանցն բռնադատեցեալ, ելեալ գայ ի սուրբ Աթոռս ի յոտ Յակոբ կաթողիկոսին մերոյ ի հնազանդութիւն եւ ի վերանորոգումն առաջնոց հայրապետացն կանոնաց, եւ յայտնապէս յանձն առնու եւ խոստովանի զգոյն իւրեանց ընդ նոյն վիւր Ղազարու կաթողիկոսին, եւ յաւուր յիւրակէի, ի ներկայութեան բոլոր միաբանից սրբոյ Աթոռոյս եւ բազմախումբ ժողովոյդեան ի ժամ սրբոյ պատարագին, ի մէջ սրբոյ Եկեղեցոյն անկեալ ի ծունկս բացաւ գլխով եւ Ըստ անտուակին որդւոյ գոչեմ» ասելով խնդրէ զարձակումն։ Զոր եւ ընդունի սիրով Յակոբ կաթողիկոսն մեր, եւ ընթեռնու զաւետարանն Անառակին, եւ տայ զարձակումն ի մէջ հանգիսին, եւ որպէս թէ վերստին հաստատէ զնա կաթողիկոս Աթաւմարու վիճակին»։ Ապա կը գրէ Յակոբ կաթողիկոս կնդակ մը, որով կը հաստատէ Թովմայի ընտրութիւնը, Ղազար կաթողիկոսի եւ Նիկողայոս կաթողիկոսի մէջ եղած ուխտագրութիւնը եւ կանոնները։ «եւ հարկադրէ եւս, զի ի նոյն կանոնի եւ յուստի մնալ այնուհետեւ, վերահաստատելով զնոյն ուխտսն հանգերձ նոյն վիւր, մի եւս դիցեն ինքնագլուխ զկաթողիկոս ինքեանց եւ զեղեան առանց հրամանի կաթողիկոսացն էջմիածնի մի ընդունիցին»։ Կոնդակս առած կը մեկնի Թովմաս «պատուով եւ խիշիւք» յԱղթամար, «ի վերոյիշեալ թուոյն» այն է 1761։

Թովմաս հաւատարիմ կը մնայ իւր երդման, եւ Սիմէոն Երեւանցի կը վկայէ թէ «Այս Թովմաս կաթողիկոս որքան նստեալ է յաթոռն իւր թէ ի յաւուրս Յակոբայ կաթողիկոսին եւ թէ ի մեր ժամանակս, զսուրբ Մեռնոն ի սրբոյ Աթոռոյս եւ ի մէջ առեալ բաշխէ վիճակին իւրոյ։ Թէպէտ ինքն զնիւթն խնդրէր՝ զի ինքն օրհնիցէ, սակայն մէք զօրհնեալ սուրբ մեռնոն

տայաք. որ եւ է այսպէս մինչեւ ցայսօր» (Զամբռ, էջ 97)։

Արդեամբք ալ Սիմէոն կաթողիկոս Թովմայի որ խնդրած էր իրմէ Միւռնոնի նիւթ, խաւրած է պարզապէս միւռնոն, այլ՝ «նիւթ ոչ, ՌաժԹ (1763) թուին Հոկտեմբերին (Գիւլան, Բ, էջ 23)։ Յաջորդ տարին ալ Մայիսին գրած է «սէր շատ, եւ պատուէր զի մի վարկպարազի զհետեւեալն ի սրբոյ Աթոռոյս ձեռնադրեցէ եպիսկոպոս» (Գիւլան, Բ, էջ 106)։ Նոյն տարւոյն վերջերը գրած է Թովմաս գանգատանաց թուղթ մը առ Սիմէոն Երեւանցի, որ Գեղեթեմբերի սկիզբը հասած է էջմիածին. որով կը յայտնէ կաթողիկոսին թէ Արրահամ ոմն սեւագլուխ «բռնացեալ ի կողմանս Մոկաց գաւառին» զլիկուես յայլազգիս տալով՝ ոչ հնազանդէր նմա, եւ բռնութեամբ եւ ուժով քրտաց Պարոնին, ժողովէր զտեղւոյն զառաջնորդական եւ զնուիրական հասս եւ զիրաւունս եւ տայր բէկին, եւ ինքն եւս մխտէր...» դարձեալ «հաստատեալ էր ընդ Հագարու քրտաց խանին զխորհուրդ, զի լինիցի ինքն (Արրահամ) այնմ կողմանն (Մոկաց) ինքնագլուխ կաթողիկոս, եւ ծառայեցէ նմա զամենայն աւուրս կենաց իւրոց»։ Նման ապստամբական խորհուրդ կը խորհին Աղթամարի թեմէն նաեւ Մատնափանքի առաջնորդ Սուքիաս վարդապետ եւ Ս. Թովմայի վանքի միաբան Բարսեղ վարդապետ, որոնք պատճառաբանելով թէ Աղթամարի կաթողիկոսն ամէն տեղ չ'ընդունուիր, կը դիմեն անձամբ Գանձասար Աղուանից Յովհաննէս կաթողիկոսին եւ 1767 (ՌԻԹԶ) Սեպտ. 30 թուակիր թղթով մը կը խնդրեն եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն խոստանալով որ «եթէ մէք Հայոց կաթողիկոսի թեմի եւ վիճակի մարդ լինիմք ետ եւ յառաջ մէկ խօսկ եւ բան լինի մէք անընթեռնակ լինիմք Հայոց Աղուանից եւ յԱղթամարու»։ Թէ ինչ արդիւնք ունեցաւ իրենց դիմումը, յայտնի չէ։ Թովմաս կաթողիկոս թէեւ բանադրած էր զԱրրահամ, բայց նա առ ոչինչ համարած էր բանադրանքը։

Սիմէոն կաթողիկոս ըստ պահանջման հանգամանաց կը փութայ պատասխանել կաթողիկոսին՝ յայտնելով իւր բռնած ընթացքը Արրահամ եւ անոր համաձայնեցող հանգէպ (Գիւլան, Բ, էջ 116—119)։

1764էն յառաջ կամ ետքը Թովմաս բանակցած է կրկին էջմիածնի աթոռոյն հետ կա-

1 Յ. Թովմասն՝ Յուլիան Զեռագրաց Գաղեան խանի վարդապետի. Աղաղապատ 1898, Բ, էջ 21, Թ. 25։

Հանգամանքներու պատճառաւ՝ թոյլ տայ օծումն յԱղթամար կատարել, պայմանաւ որ վերջէն նորընտրին Էջմիածին գայ եւ վերահաստատութիւնն առնու իսթողիկոսէն: Ղուկաս հաւանութիւնը կը շնորհէ ՌՄԼԲ Ապրիլ 1 (1783) թուակիր թղթերով առ վանեցիս եւ առ Յակոբ Նուիրակ վանայ (Դիւան, Դ, էջ 494—497 եւ 509): Ի մէջ կը բերեմ հոս Ղուկաս կաթողիկոսի առ վանեցիս կոնդակին կարեւոր խօսքերը.

Չեր թղթին մէջ կը յայտնէիք, կ'ըսէ Ղուկաս կաթողիկոս՝ Երկրորդ՝ զորքոյ Աթոռոյն Աթամարայ եւ միաբանից նորին եւ բոլոր թեմնացի իշխանաց եւ ժողովրդոց անտէրունջ¹ եւ անայցելու մնալն եւ ի բոլոր թեմն իւրեանց զպատշաճաւոր կաթողիկոսացու չգտանելն, եւ յայդր կարապետ վարդապետի ուրումն հաւանիլն, եւ բաղմունիք եւ աղաչական մահաւոր գրելն նոցա առ ձեզ. եւ ձեր եւս համակամիլն եւ զնոյն կարապետ վարդապետն յորդորելն առ ի յանձն առնուլ. եւ ի յակամայ կամս յօժարեցուցանելն զնա, ծանուցեալ էիք. եւ մանաւանդ ըստ պահանջման ճշմարտութեան վկայեալ եւ գրեալ եւս էիք թէ՛ Այս է աղաչանք քոյոց ծառայիցս, զի սոյն կարապետ վարդապետի օծանելն անհնար է թարց համբուրման գարշապարացդ, եւ առանց ի սուրբ Աթոռդ գալոյ լինիլ, եւ ստանալ զաստիճան քահանայապետութեան, եւ այլն. եւ եթէ սորա յանձն չառման մեծ պատճառն այս էր՝ որ տանջուի ի միտս, թէ՛ թարց տեսութեան սրբազան վեհին, եւ յորմէ օծումն չընկալմանն՝ անմարթ է նստիլ անդ եւ վարիլ. եւ այս ճշմարիտ այսպէս է: Եւ պաշտօնիմք առ տէրութիւնդ. զի այժմ գթացեալ հրաման շնորհեսցես աստանօր ի սուրբ Աթոռոյն իւրում օծանել զնա. եւ ապա զկնի պատշաճագիւտ ժամանակի աներկբայապէս ըստ ծիսին գալ ի համբոյր Աջոյդ եւ տէրամբդ օծանդակեալ ընկալնուլ զհամարձակութիւն, եւ վարել զկաթողիկոսութիւն իւր. եւ զայլ այսպիսիս մեծաւ աղաչանք գրեալ եւ խնդրեալ էիք առ ի հրաման տալ օծանել յԱթոռոյն իւրեանց: Արդ ամենայն գրեցելոցն ձերոցն հասու եղեալ զնոյնիս ձեր ծանեալք: ... (յետ յիշեցնելու ընդ մէջ թովմա եւ Սիմեոն կաթողիկոսաց եղած պայմանագրութիւնը, կը շարունակէ) Արդ մեր եւս ահա զգուշացեալ ի յանլուծանելի պայմանագրութեանցն Տեառն Սիմեոնի սրբազան կաթողիկոսին եւ նորոգ վախճանեալ թովմայ կաթողիկոսին եւ հայրական

սիրով գթացեալ ի յաղաչանս սիրելեացդ, ի յանշքութիւն եւ յանայցելութիւն սրբոյ Աթոռոյն այնմիկ, եւ ի յանտերունջ մնալն միաբանից եւ վիճակարնակ օրհնեալ իշխանաց եւ ժողովրդոցն անդր եղելոց, զնոյնիս ձեր կատարելով ըստ գրեցելոյդ եւ ըստ աղաչանաց ձերոց զհրաման ետուք, բարձու իշխանութեամբն սրբոյ Աթոռոյս, օծանել զընտրեալն նոցին եւ ձեր, եւ զանձանօթ սիրելին մեր զկարապետ շինարար եւ բարեջան վարդապետն կաթողիկոս ի յԱթոռոյն իւրեանց առ ի հովուել զվիճակն նորին եւ զկնի օծմանն ըստ գրեցելոյ պայմանին ձերոյ ի պատշաճաւոր ժամանակի ուղեւորել զնա ի սուրբ Աթոռս եւ առ մեզ առ ի վերահաստատել զկաթողիկոսական իշխանութիւնն եւ զհոգեւոր եւ զօրինաւոր փեսայութիւն նորին, եւ հաստատուն կոնդակաւ եւ խիլայիւ ուղեւորիլ ի տեղին իւր: Բայց այսու պայմանաւ եւ վճռաւոր զգուշացի առ ի կալ հաստատուն ի ներքոյ իշխանութեան եւ հնազանդութեան սրբոյ Աթոռոյս եւ Հայրապետացն սորին մինչեւ ի սպառիլ շնչոյն: Եւ ի վերայ ձեռագրեալ երկից պայմանացն լուսահոգի թօմայ կաթողիկոսին անշեղ եւ անլուծանելի մնալ. որով զօրհնութիւնս եւ զկրկին շնորհս ժառանգեսցէ եւ ոչ զներհանգիսն²:

Ըստ այսմ կարապետի ընտրութիւնն եւ օծումն կատարուած է ՌՄԼԲ թուին. նոյն թուականն կը կրէ նաեւ կարապետի կնիքը (Դիւան, Ե, էջ 234): Կ'երեւայ թէ կամ կարապետ իւր խոստման հաւատարիմ չգտնուելով եւ Էջմիածին չերթալով՝ վերահաստատութիւն չէ գտած եւ այսպէս հակառակութեանց բաղնելով զնիքը՝ մերժած են, ինչպէս Դաւիթ կաթողիկոսի տողերէն ալ յայտնի է: Ինչպէս ալ եղած ըլլայ պատճառը, կը տեսնենք որ նա 1788ին իր դէմ ունեցած է Մարկոս հակառակութիւն մը, որուն ձեռք տուած է նաեւ Ղուկաս կաթողիկոս. եւ այսպէս կարապետ մերժուած աթոռէն:

Կարապետ 1802 Մայիս 27ին ներկայ էր Խաչքիլիսէի ժողովին, ուր օծեց նաեւ զԴանիէլ կաթողիկոս: Ժողովոյն արձանագրին կը ստորագրէ «Կարապետ կաթողիկոս Աղթամարայ, վերատեսուչ Վասպուրականի»²:

Կարապետ, ինչպէս կը տեսնուի Դաւիթ կաթողիկոսի անարկուծ ենէն յամի 1802 Յու-

¹ Տպուած «անտէրունջ»:

² Դիւան, Դ, էջ 495—497. հմտ. եւ Դ, էջ 509; Էջ 149—150:

նիս, այս ժամանակ «մերժեալ եւ արտաքս ընկեցեալ» էր Աթոռէն. Գաւիթ՝ Գանիէլ կաթողիկոսի օծումն ակնարկելով կը գրէ. «Այսօր իւր չարութեամբ ոչ շատացեալ՝ յիւսիսէ անշան ընկալաւ զօծումն ի դատապարտութիւն անձին իւրոյ ի մերժեալ եւ յարտաքս ընկեցեալ իւր չկաթողիկոսէն Աթամարայ. որով եւ կամի զայս քրիստոսահայն եւ զուսաւորաշէն սուրբ Աթոռս մեծ քակտել, եւ զիւր հայրենական վանքն Բիւրտիստանու կեղծեալ պատճառաւ նորոգել եւ զարդարել¹»:

Լեւոնեան կը պատմէ թէ «կարապետ կաթողիկոս 1804ին ճամբորդութեան մը ատեն յանկարծամահ կը վախճանի Բաղէնց Եւփածին վանքի (մերձ ի Լիւմ) մօտերն եւ Աղթամար տաճարէնով կը թաղուի հոն իր ձեռքով պատրաստեալ տուած դամբարանին մէջ, որ կայ մինչեւ այսօր²»:

Տապանադիրն³ է 1799 թուականէն՝

«կարապետ կաթողիկոս. ՌՄԽԸ»:

36. Մարկոս (1788—1791):

Կարապետէն տփգոյ մնացած կը թուին Աղթամարցիք, այնպէս որ 1788ին անոր հակառակաթոռ մը կ'ըլլէ Մարկոս «Հատախեցի» ըստ ընդ. Օր., եւ «ինք զինք կաթողիկոս կը հռչակէ 1788ին, Ղուկաս կաթողիկոսի համաձայն «նա մեր օրհնածին (Սիմէոնի) որդի էր եւ ի սուրբ Աթոռոյն ընկալեալ զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսութեան» (Գիւան, Գ., էջ 552—553). այս պատճառաւ ալ Ղուկաս անոր իւր հաւանութիւնն կու տայ, եւ կը պաշտպանէ ընդդէմ կարապետի. «այնքան փոյթ յանձին կալաք» (անդ):

Մարկոսի կաթողիկոսութիւնը կարճատեւ կ'ըլլայ. եւ կը վախճանի ՌՄԽ (1791) թուին, ինչպէս կ'իմանանք այս թուին «ի նոյեմբերի մուտն» գրուած Ղուկաս կաթողիկոսի առ Ախիւջան աղա ի վան թղթէն, ուր կ'ըսուի. «իսկ փոստուլայիւն զեկուցեալ էիր զվախճանմանէ հոգեւոր որդւոյն մերոյ խղճալի Մարկոս կաթողիկոսին, որ մեզ տրտմութիւն եղեւ» (Գիւան, Գ., էջ 552): Ընդ. Օր. ալ մահն 1791ին կը նշանակէ, թէ եւ տապանաքարն յԱղթամար 1788 ունի, այսպիսի արձանագրութեամբ.

«Ի յայս գուրս անձուկ անփոփի մարմին անուն անանփոփ Մարկոսի վեհին, սիրելի ազգին ի սէր հայ ազգին եղեալ անձնուէր սիրով մտադիր. 1788¹»:

Մարկոսի յաջորդութեան համար երկար խնդիր եղած է. Աղթամարցիք դիմած են կրկին Ղանայ աղաներուն, յանուանէ Ախիւջան աղային խորհուրդ տալու իրենց թէկնածուի մասին. բայց Ախիւջան հրաժարած է. այս մասին տեղեկութիւն ունինք Ղուկաս կաթողիկոսի մէկ թղթէն առ Ախիւջան աղա ի վան. զոր ի մէջ կը բերինք հոս (Գիւան, Գ., էջ 552—553):

«Ծանուցեալ էիր ապա զԱղթամարու թեմականաց առ քեզ դիմելն առ ի խորհրդակցութիւն ընտրութեան կաթողիկոսի, եւ զքո հրաժարիլն, իբր վասն ոչ գոյց արժանաւորի, եւ ի դերեւս ելանելոյն առաջնոյ աշխատակրութեանցդ, եւ եւս վասն նոցին ամեհաբար ընդ ախորժակս իւրեանց գնալոյն: Եւ իբրու թողեալ էիր ի կամս մեր ապաստան: Արդ սիրելիդ իմ, մեզ հարկ է ոչ խոյս տալ ի հոգացողութենէ եւ յաշխատասիրութենէ առ ազգ մեր, սակայն այն թեմացիքն որպէս թէ զինքեանս որոշեալ համարին ի մէնջ: Եւ առ այդ բան՝ որպէս եւ խոհական սիրելիդ լաւ գիտես, մեզ ոչ վայել է հարկադիր լինիլ նոցա թէ պարտիք առնել, ընդդէմ նախնեացն մերոց. եւ ոչ բնաւ մատամբ ցուցանել զոք աստի կամ յայլուստ թէ՛ զսա կամ զնա արարէք: Այլ յետ ընտրելոյն իւրեանց զմի ոմն եւ խնդրելոյն ի մէնջ հրաման, ըստ ժամանակիս որպիսութեան, ներել հազիւ պատկանի մեզ: Սակս Մարկոս կաթողիկոսին եւս որ այնքան փոյթ յանձին կալաք, պատճառն այն էր, որ նա մեր օրհնածին որդի էր եւ ի սուրբ Աթոռոյն ընկալեալ զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսութեան. բայց վասն այլոց՝ զորս ի միջոյ իւրեանց ընտրել կամիցին, մեզ չէ փոյթ: Զի եթէ մեզ եւ քեզ անսացող լինիցին ողորմելիք այնքիկ, մեք ունիմք տալ նոցա զխորհուրդս պատշաճաբոյն եւ օգտակար. այլ գիտեմք զի ոչ անսան մեզ, իսկ որովհետեւ յազգէ եւ եկեղեցւոյ մերմէ են, եւ ոչ պարտին մնալ առանց հոգեւոր այցելուի, եւ այն հռչակաւոր սուրբ վանքն եւս ոչ է մնալոց թարց հոգաբարձուի, արժան է եւ մեզ խորհիլ զնոյն: Ապա մինչ քան առ սիրելիդ վասն խորհրդակցութեան, ընդէր խոյս տաս, զի ահա յայսմ ժամանակի դու օրհնեալդ ես յայդր երեւելի իշխան եւ խորհրդական անձն, եթէ առ քեզ

¹ Գիւան, Գ., էջ 483. հմտ. եւ 493 եւ 527:

² Բիւզանդիան, Թ., 1200:

³ Մարգիսեան, Տեղագիր, էջ 278: Ազգագր. Հանդ., Ի, էջ 211:

¹ Ազգագր. Հանդ., Ի, էջ 211:

չգայցեն, այլ եւս առ ո՛ր երթիցեն: Ուրեմն պարտիս տեղիք ցուցանել եկողացն. եւ ըստ խոհեմութեանդ զբարին առաջնորդել. եթէ ընդունակք լինիցին օգտաւոր խորհրդոյ եւ բանի, բարեգոյն է. եւ թէ ոչ, որպէս եւ իցէ զմինն ընտրելոց են ի պետութիւն իւրեանց: Այլ ազնուամիտ սիրելիդ որքան կարես աստուածապարգեւ իմաստութեամբդ ջանասցես ըստ բարեկողմն հետեւեցուցանել զնոսա, եւ զորպիսաբար կայացումն իրին գրեցցես մեզ: ... Գրեցաւ ի թուականիս մերում ՌՄԽ (1791), եւ ի նոյեմբերի մուտն, ի սուրբ Աթոս Էջմիածին:»

37. Թէոդորոս:

Հաւաքարանը կարապետ կաթողիկոսին յաջորդները՝ առանց յիշելու Մարկոսը՝ կը թուէ՝ «Յովհաննէս Սպարկերտցի, Միքայէլ Վանեցի, յոյժ երաժիշտ. կարապետ Շատախեցի, յոյժ ողորմած» եւ այլն: Թէ ո՞վ է Յովհաննէս Սպարկերտցի եւ երբ եւ որո՞նք յաջորդած է, ինձի անծանօթ է: Փիրղալէմեանի (Գիւան, Գ., էջ 772) համաձայն Մարկոսի յաջորդած է Թէոդորոս, որ կը յիշուի 1794ին, իսկ ըստ Լեւոնեանի կը յիշուի 1792ին. ընդ. Օր. ալ կը նշանակէ թէ կը յիշուի այս թուերուն (1792 — 1794): Արիստ. Տեւկանցի (Հայերգ, էջ ԺԱ) համաձայն «Թէոդորոս կաթ. Աղթամարցի» ունի նաեւ բանաստեղծական արտագրութիւններ. որոնք ինձի անծանօթ են:

38. Միքայէլ:

Փիրղալէմեան (Գիւան, անդ) Թէոդորոսի յաջորդ կը կարգէ Միքայէլ, որ ըլլալու է Հաւաքարանի «Մ. Վանեցի, յոյժ երաժիշտը»: Ընդ. Օր. համաձայն սա կը յիշուի 1796ին, իսկ ըստ Փիրղալէմեանի վախճանած է 1810ին:

39. Կարապետ:

Կարապետ՝ ըստ Հաւաքարանի՝ Շատախեցի, եւ ըստ Փիրղալէմեանի՝ Մոկացի, ընտրուած է յաջորդ Միքայէլի. ընդ. Օր. եւ Փիրղալէմեան ընտրութեան տարին չեն գիտեր, ըստ ընդ. Օր. նա յետ ընտրութեան՝ քաշուած է 1803ին. կրկին ստանձնած 1814ին. եւ վախճանած 1816ին: Փիրղալէմեան գիտէ միայն որ վախճանած է 1813 (Գիւան, Գ., էջ 772):

40. Խաչատուր:

Հաւաքարանը կարապետի յաջորդ գիտէ «Խաչատուր Վանեցի, առաքինի եւ սուրբ»: Ընդ.

Օր. կ'անուանէ «Խ. հրաշագործ» եւ ընտրութիւնն 1803 եւ մահը 1814 կը զնէ:

Մահուան թուականը ճիշդ կը թուի, վասն զի Տապանագիրն կու տայ ընթերցուածս.

«Խաչս բարեխաւս առ Աստուած վասն փրկութեան հոգւոյն Խաչատուր կաթողիկոսին. թվ. ՌՄԿԳ/Ն¹:»

41. Կարապետ:

Փիրղալէմեան՝ Խաչատուր յաջորդ կը կարգէ «Կարապետ Գ. որ վախճանած է 1823ին»: Ընդ. Օր. զինքէ կը նոյնացնէ կարապետ Շատախեցւոյ հետ, համարելով թէ նա «1803ին քաշուած է եւ 1814ին կրկին ստանձնելով՝ վախճանած է 1816ին»: Ուրիշ կողմանէ անծանօթ է ինքը:

42. Յարութիւն Արտօնեցի:

«Հաւաքարանը», Խաչատուր յաջորդ կը զնէ «Յարութիւն Արտօնեցի», զոր ընդ. Օր. Տարօնեցի կը կոչէ եւ Փիրղալէմեան Մշեցի: Մականուամբ յորջորջուած է «Կաքաւ» (Լեւոնեան եւ ընդ. Օր.) կամ «Կաքաւու ձագ» (ԲԶՄ, 1898, էջ 324): Ընդ. Օր. ընտրութիւնը կը համարի 1816ին: «Հաւաքարանի» համաձայն «սա նահատակեցաւ ի խիղնա սուրբ Խաչն թուին ՌՄՀԲ (1823) յաւուր աւագ Ռւրբաթու», այն է 20 Ապրիլ 1823: Սա ալ անծանօթ է ինձ այլուստ:

43. Յովհաննէս:

Լեւոնեան՝ Յարութիւնի մահունէն ետքը մինչեւ Յովհաննէս Շատախեցւոյ ընտրութիւնը երկու տարուան (1823—1825) դատարկ կը զնէ. իսկ Փիրղալէմեան Շատախեցւոյ գահակալելը կը նշանակէ 1822ին: Բայց ինձի կ'երեւայ թէ այս միջոցին կար Աթոռին վրայ ուրիշ Յովհաննէս մը, որուն հրամանաւ օրինակած է Ղազար իւր «Հաւաքարանը» 1824ին (տե՛ս Հ. Ա. 1916, էջ 137) եւ որուն տապանաքարը կը տեսնուի դեռ այսօր Աղթամարայ գերեզմանոցը՝ արձանագրութեամբս.

«Խաչս բարեխաւս է առ Աստուած վասն փրկութեան Յովհաննէս կաթողիկոսին. թվ. ՌՄՀԳ²» (1825):

Կրնայ մտածուիլ թերեւս որ «Խաչս» փորագրուած ըլլայ Յովհ. Շատախեցիէն՝ անոր

¹ Մարգիսեան՝ Տեղագր., էջ 278. Ազգ. Հանդ., Ի, էջ 211:

² Ազգագր. Հանդ., Ի, էջ 211:

կաթողիկոսութեան առաջին տարին իբրեւ յիշատակ մը եւ ոչ տապանաքար:

43. Յովհաննէս Շատախեցի:

Յովհաննէս, որ Շատախու Ծուղ անուն գիւղէն էր, ըստ Լեւոնեանի, կաթողիկոս կ'օծուի 1825ին. ձեռնադրիչն եղած է Արարչամ եպիսկոպոս մը, ինչպէս Նարեկավանից եկեղեցւոյն գմբեթի հարաւակողմը գտնուած արձանագրութիւնը կ'ըսէ. «Ես տէր Արարչամ, որ ձեռնադրեցի Յովհաննէս կաթողիկոս, թվ. ՌՄՂ¹ (1841):»

1832ին ի ներկայութեան բաղամթիւ ուխտաւորներու միւսուն կ'իջիէ, ըստ Լեւոնեանի:

Աղթամարայ կաթողիկոսութիւնը այլ եւս կը գտնուէր և Պոլսոյ Պատրիարքարանի հսկողութեան տակ: Բարձրագոյն Դրան հետ ամէն յարաբերութիւնը կը կատարուէին Պատրիարքի ձեռք. որ ի կարեւոր դէպս կու տար նաեւ բարեկարգական հրահանգներ եւ ազդարարութիւններ:

Յովհաննէս կաթողիկոսին 1839 Օգոստոս 3ին կը գրէր Կ. Պոլսոյ Յակոբոս պատրիարք հետեւեալ թուղթը, որուն երկրորդ մասը ուշագրութեան արժանի է:

«Բարձրաստիճան կաթողիկոսական աւուումը պատուեալ տեառն Յոհաննու սրբազան կաթողիկոսի Աթամարայ խնդալ միշտ ի Տէր.

Առ նախորդն մեր Ստեփաննոս սրբազան արքեպիսկոպոսն ուղղեալ գրութիւնդ ի մարտի 25 եհաս ի ձեռս մեր ի 15 Յուլիսի, որով նախ իմացաք զքաջառողջ որպիսութենէ Սրբութեանդ, եւ հետեւաբար զանօրէն արարմանց մեկացի Գօրան անուն չարին, որ բռնութեամբ քորթ պէյի իշխողն տեղւոյն առեալ է զսուրբ Գէորգ վանքն ի ձեռաց մահտեսի Յոհաննիսի սպանանել տալով զհայրն նորա եւն:

Վասն այսր երկար խորհեալ ընդ քրիստոսազօր ազգապետ Ամիրայից՝ այսպէս պատշաճ եւ վայելուչ դատեցաք. զի յանուն Վանայ առաջնորդի Ֆէրման մի շինեալ, եւ յիշել վէճիլ անուամբ զանուն մահտեսի Յոհաննիսի ի նմա, ըստ որում Վանայ քաղաքի իշխող բոլորէն կարէ ի կարգի դնել զհրովարտակն, եւ յայն անգգամ Գօրանի ձեռացն հանել զայն սուրբ ուխտն...

Նաեւ խնդրեմք յետ այսորիկ ոչ յաւելացուցանել զթիւ եպիսկոպոսացդ վիճակիդ,

որքան առ այժմ ունիս բաւական է. այսուհետեւ յամենայն զօրութենէ ջանացեալ ոչ եպիսկոպոս ձեռնադրել եւ ոչ բնաւ թոյլ թողուլ եպիսկոպոսացդ ելանել արտաքոյ քան զԱխտամարայ վիճակդ եւ յամենայն տեղիս շրջեալ՝ ըստ կամաց իւրեանց քահանայ ձեռնադրել եւն. այլ զգուշութեամբ միայն ըստ բաւականի վիճակիդ քահանայ ձեռնադրեսցեն յիւրեանց տեղիսն միայն. քանի՜ անպատեհ յոյժ մեծ անկարգութիւնն է արտաքոյ վիճակի իւրեանց ձեռնադրել զորք, չէ կարեւոր բովանդակել յայս գիր. բայց զայսքանս ասեմք, թէ ձեր եւ եպիսկոպոսաց ձերոց այսպիսի անկարգ ձեռնադրութեամբն ծաղու ծանակ եղեալ եմք առաջի այլոց ազգաց. վասն որոյ հարկիւ եւ հարկիւ պատուիրեմք, յետ այսորիկ բոլորովին ձեռս ի ձեռ անփոփել յայսպիսի յայնպատեհ գործոց, ոչ արտաքոյ սահմանի ձեր եղելոց կարգ տալ, եւ ոչ յեպիսկոպոսացդ զք հանել յարտաքս ինչ եւ իցէ գործով, եւ ոչ ի վիճակս ձեր անգամ անարժան եւ աւելորդ եպիսկոպոս եւ քահանայ ձեռնադրել զոր եւն եւն. Ապա կատարելով ըստ գրութեանս ողջ լերուք ամենայն բարեւաւութեամբ ի խնամս Տեառն:

(Ի Կ. Պոլիս) 1839 Օգոստոս 3:

Թ. 703, էջ 42 2եւ. Մխիթ. Մատենադարանի ի Վիեննա: Հմմտ. եւ անդ, էջ 68 երկու թուղթ առ Կուրաւցի Պետրոս արքեպիսկոպոս Վանայ, Սեպտ. 27 թուակիր, նոյն Ս. Գէորգ վանքի խնդրոյ առթիւ: Եւ էջ 142 երկրորդ թուղթ մը առ Յովհ. կաթող. 9 Փետր. 1840 թուականէ՝ ի պատասխանի անոր 20 Յունիս թղթին, Պետրոս աղբեղայի՝ Յարութիւն եպիսկոպոսէն գողցած գրքերու մասին:

Յովհաննէս կը վախճանի 1843ին յԱղթամար, ըստ Յովսէփ վարդապետի՝ «դեղ մահու տուեալ նմա միաբան եպիսկոպոսք եւ վարդապետք տեղւոյն¹»:

Տապանաքարն կը կրէ արձանագիրս.

«Խաչս բարեխօս է առ Աստուած վասն փրկութեան Յոհաննէս կաթողիկոսին ՌՄՂԲ²»:

44. Թաշատուր Մոկացի:

Յովհաննէս Շատախեցւոյ մահունէն ետքը երկար խնդրոյ նիւթ կ'ըլլայ յաջորդի ընտրութիւնը: Կ. Պոլսոյ Պատրիարքն Աստուածատուր

¹ Յովսէփ Վարդ.՝ Տեղեկագիր, էջ 7:

² Սարգիսեան՝ Տեղագիր, էջ 278. Ազդ. Հանդ. Ի.:

(1841—1844) ազգին երեւելեաց հետ համա-
խորհուրդ ամեն օրինաւոր միջոց ի գործ կը դնէ,
որ Աղթամար նոր կաթողիկոսի ընտրութիւն
չկատարուի. ի յաջորդութիւն այս ձեռնարկին կը
գիմէ մինչեւ անգամ վասպուրականի կողմանց
բռնաբար իշխող Խան-Մահմուտին, որպէս զի
չօգնէ Աղթամարացոց: Խան-Մահմուտ թէեւ
ի վերին երեսս կը հաւանի Պատրիարքին, բայց
երբ Աղթամարայ միաբաններէն խաչատուր
եպիսկոպոս իւր միաբանակցաց խորհրդով կը
յանգգնի կաթողիկոսանալ, արգելք չի դնել:
Սակայն երկար չի վայելել խաչատուր իւր իշ-
խանութիւնը: Հազիւ թէ լուրն Կ. Պոլիս կը
հասնի՝ Աստուածատուր պատրիարք որոշմամբ
խորհրդական անձանց՝ արքունի հրովարտակաւ
աբորել կու տայ զխաչատուր Նիկոպոլիս (Հա-
պին-Գարա-Հիսար), ուր երեք տարի մնալէ ետքը
կայսերական ընդհանուր ներողութեան շնորհ-
ման մը պատճառաւ կը վերադառնայ Աղթա-
մար. բայց չի կրնար իւր պաշտօնը ի գործ
դնել, այնպէս որ վնայ Առաջնորդն եւ ժողո-
վականք 1848 Նոյեմբերին սկիզբը ծանուցանե-
լով որ Աղթամարայ վիճակայինք — 16 տարի է
ի վեր հոն միւսն օրհնուած չըլլալուն — սուրբ
Միւսն չունին՝ Հոգեւոր ժողովէն կը խնդրեն,
որ հարկ եղածը տնօրինէ¹: Այս նկատմամբ
1848, Նոյեմբեր 10ին կ'որոշէ Հոգեւոր ժո-
ղովը «Առ սրբազնակատար կաթողիկոս Ս. Եջ-
միածնի գեր մի գրով որ վասպուրականի Մոկաց
եւ Ռշտունեաց գաւառներու սուրբ Եկեղեցեաց
սրբալոյս Միւսնի կարօտութիւնը լեցվելու հա-
մար քանի անգամ որ վնայ Առաջնորդի կող-
մանէ խնդիր ըլլայ նէ, սրբալոյս Միւսն պար-
գեւէ, վան զի Մոկս ու Ռշտունիք որ Աղթա-
մարայ գէմ են, առաջոց նոյն տեղի գտնուող
կաթողիկոսական անուն կրողէն՝ կ'ընդու-
նէին Միւսնը. բայց քաւական ժամանակ
ի վեր սուպրիմա ըլլալով իրեն (կաթողի-
կոսին) որ կաթողիկոսական գործադրու-
թենէ դադարի, ուստի եւ նոյն տեղերը նոյն
շնորհաց կարօտ մնացած են»:

Յովհաննէս կաթողիկոսին 1839ին տրուած
հրահանգը եպիսկոպոս եւ քահանայ ձեռնա-
դրելու մասին՝ խաչատուր համար աւելի խտա-
ցուած է՝ պարտաւորելով որ ձեռնադրութեան
համար ամեն անգամ Պատրիարքարանի հաւա-
նութիւնն ընդունի²:

Քանի Խան-Մահմուտ՝ Գրդաց անուանի
բռնաւորը կ'իշխէր վասպուրականի՝ խաչատուր
ապահով էր Աթոռին վրայ ունենալով զանի
իրեն «պաշտպան եւ հովանի»³. Բայց «այն ինչ
ըմբռնեցաւ Խան-Մահմուտն, խաչատուրն եւս
բարձաւ ի կենաց՝ առեալ հարուած փայտատի
յոտս իւր ի ձեռաց Յովհաննէս վարդապետին,
որ միաբան էր Աղթամարայ եւ զամիսս երիս
բեկեալ ոտիւք ծառայեալ ի մահիճս ցաւոց,
մեռաւ ի նմին կղզւոյն¹»:

Մահն պատահած է 1851 Յունիս 12ին²,
ինչպէս տապանագրոյն մէջ ալ կը նշանակուի.

«Խաչ բարեխօս առ Միածին
Սակս փրկութեան հօտապետին
վեհ խաչատուր սրբազանին,
Որ փոխեցաւ առ Տէր յերկին,
Ի մի հաղար եւ հարիւրին
Հայոց մեծաց թուականին.
Յունիս ամսոյ երկտասնեկին³»:

(Հարաւանք)

Հ. Ն. ԱԿՈՍԵԱՆ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

Հայ դրօշները պատմութիւն մէջ, Հ. Վարդան Վ. Հա-
ցունի, Վենետիկ. Ս. Ղազար, 1919: Էջ 102:
Գին՝ 2 ֆր.:

Հայկ. Հանրապետութեան հրատարակու-
թիւնը Օրուան խնդիր ըրաւ պետական դրօշի
ձեւը: Խնդրոյն մանրամասն ուսումնասիրութեան
նուիրուած է առաջիկայ գրքոյը:

Երկու կարգի դրօշ կը զանազանուի.
Քաղաքական եւ Եկեղեցական:

Իրաւամբ անճիշտ կը գտնէ դրօշի այժ-
մեան գործածական դրօշակ ձեւը, որ նախնա-
պէս կը նշանակէր միայն զգեստի քղանցք: Այս
սխալ գործածութիւնը դժբախտաբար հին է
եւ մուտք գտած գրականութեան մէջ: Թերեւս
իրբեւ նուազական ձեւ՝ կարելի ըլլայ ըն-
դունիլ:

Բնաւ մերժելի չէ դրօշներու հին ծա-
գումը. եւ թէ մէն մի դրօշ միագոյն նարօտ կը
ներկայացնէր եւ ոչ թէ՛ նման այժմուս՝ բազ-

¹ Իզմիրլեան, էջ 312—313:

² Հմմտ. անդ. էջ 315: Հոգեւոր ժողովոյն արձա-
նագրութիւնք 1850, Նոյ. 16էն:

¹ Յովսէփ Վրդ. Տեղեկադիր, էջ 7:

² Հայաստան 1851, Թ. 77:

³ Ազգագր. Հանգ., Ի, էջ 211: